

Галина КУЗЬ

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Лінгвокраїнознавча цінність фразеології як критерій її введення до фразеологічного мінімуму

Сучасними лінгвістами, що досліджують мову в рамках антропоцентричної парадигми, беззастережно усвідомлюється найтісніший зв'язок мови з культурою народу. Виступаючи різними знаковими системами, і культура, і мова як форми свідомості народу втілюють національну модель світу. У мові відображаються його реалії та узагальнені уявлення про них, способи сприйняття і структурування світу носіями мови, світогляд народу, його духовні цінності. Мова не лише відображає культуру і транслює її з одного мовного середовища в інше, але й здійснює міжпоколінний лінгвокультурний зв'язок.¹ Оскільки мова і культура, як зазначалося вище, це два семіотичні коди, навчання одного коду без іншого не дає змоги сформувати повноцінної комунікативної особистості ні у внутрішньомовному, ні в міжмовному спілкуванні: наявність тільки однієї мовної компетенції для останньої явно недостатньо. Саме це нове знання орієнтує лінгводидактів на написання сучасних підручників з іноземної мови, а лексикографів на створення словників нового лінгвокультурологічного типу.

Лінгвокультурологічний матеріал є потужним важелем для створення і підтримки інтересу до вивчення мови, особливо це стосується іномовної аудиторії. Використання його збагачує студентів відомостями країнознавчого характеру, активізує навчальну діяльність, розширює словник студента, знімає втому, напруженість, створює доброзичливу психологічну атмосферу. Саме завдяки лінгвокраїнознавчій насиченості навчального процесу забезпечується психологічна готовність того, хто навчається, до залучення у різні сфери життєдіяльності, прискорюється практично-побутова акультурація та формування

¹ В. Шаховский, *Размышления по поводу концепции В. Н. Телия о культурном коде русского языка* [в:] „Мир лингвистики и коммуникации”, № 4 (21), 2010, http://tverlingua.ru/archive/21/6_21.pdf, [20.05.2015].

комунікативної компетенції. Отже, організація культурно-пізнавальної роботи в напрямі підвищення її мотиваційної ролі в навчанні мови, є важливим психолого-педагогічним та методичним завданням сучасної лінгводидактики.

Лінгвокультурна інформація присутня в одиницях різних рівнів мовної структури, і насамперед у фразеологізмах, які є важливим компонентом в процесі вивчення іноземної мови. І це закономірно, адже прообрази, закріплені у фразеологічних одиницях, відображаючи у своїй семантиці тривалий процес розвитку культури народу, фіксують і передають від покоління до покоління культурні настанови, які століттями зберігаються у свідомості людей і врешті-решт набувають статусу культурних стереотипів. А. Новаковська, польська дослідниця лінгводидактичного потенціалу фразеології, зазначає: „Фразеологізми – це копальня знань про духовну і матеріальну культуру суспільства. У них збереглися образи минулого, стереотипи, вони становлять ключ до розуміння літератури та мистецтва – як елітарних, так і популярних”.²

Фразеологія як культуромісткий елемент мови є необхідним складником вивчення іноземцями також з огляду на комунікативну і соціокультурну перспективу: в ній акумульовані аксіологічні та поведінкові знання, без яких неможлива повноцінна комунікація, особливо в міжкультурному просторі. Отже, введення фразеології в лінгводидактичний процес нині є теоретично обґрунтованим, однак практичний аспект цієї проблеми мало досліджений у методиці викладання української мови як іноземної (УМІ). Зокрема, відзначаємо недостатню наявність фразеології в підручниках з УМІ, брак навчальних та лінгвокраїнознавчих фразеологічних словників, не сформований фразеологічний мінімум. Особливої уваги потребує також розробка системи вправ, спрямованих на формування сприйняття, розуміння та використання в мовленні фразеологізмів. Залучення фразеологічного матеріалу при вивченні іноземної мови з метою формування комунікативної компетенції вимагає усвідомлення механізмів збереження і трансляції культурних кодів фразеологічними одиницями, а також навичок виявляти, розшифровувати, коментувати культурну інформацію, закладену у різного типу фразеологізмах. Вважаємо, що першим кроком до розв'язання цього комплексу проблем є формування базового фразеологічного мінімуму як вичерпного переліку фразеологічних одиниць, дібраних із урахуванням дидактичних настанов. Наявність такого переліку може стати основою для укладання навчальних словників, спеціальних навчальних посібників, які б містили систему вправ, завдань і тестів, спрямованих на засвоєння фразеології. Укладання фразеологічного мінімуму також стане кроком до формування мінімуму лінгвокраїнознавчого, до якого також можуть

² A. Nowakowska, *Rola frazeologii w nauczaniu cudzoziemców języka polskiego* [w:] *Wrocławska dyskusja o języku polskim jako obcym: materiały z międzynarodowej konferencji Stowarzyszenia „Bristol”*, Wrocław 2004, s. 296.

увійти різного типу власні назви, що позначають важливі для певної культури об'єкти, прецедентні ситуації та ін.

В українській науковій та методичній літературі проблемі критеріїв добору фразеологічного матеріалу з дидактичною метою присвячені публікації Н. Красицької, Г. Кузь, Л. Ніколайчук, Н. Ядловської. Аналіз цих робіт та досліджень польських і російських лінгводидактів, виконаний нами у статті *До проблеми фразеологічного мінімуму*, дав підстави виокремити такі основні критерії відбору фразеологічного мінімуму: лінгвокраїнознавча та комунікативна цінність, доступність, нормативність, пов'язаність із граматичним і лексичним мінімумами, можливість витлумачити фразеологічну одиницю стисло і знайомими словами, прозора внутрішня форма, наявність відповідника в рідній мові/екзотичність, орієнтація на сучасну дійсність³. Переважна частина цих критеріїв є зрозумілою і частково апробованою у слов'янській лінгводидактиці: комунікативну цінність, вочевидь, можна пов'язувати із „впізнаваністю” та частотністю вживання, які тестуються соціолінгвістичними методами, а також із комунікативними мінімумами; проблему нормативності можна розв'язувати, спираючись на наявні фразеологічні словники, а в частині паремійній – через встановлення найбільш поширеної форми завдяки методам корпусної лінгвістики; пов'язаність із лексичними мінімумами – за співвіднесенням слів-компонентів із цими мінімумами і, відповідно, віднесенням фразеологічної одиниці до рівня, на якому передбачено знання цієї лексики; такий самий принцип може бути застосований і до кореляції з граматичними мінімумами; критерій доступності встановлюється експериментальним шляхом (анкетування, опитування та ін.); вимога відбору одиниць з прозорою внутрішньою формою залишає поза дидактичним опрацюванням ідіоматичний пласт фразеології (очевидно, ця вимога має стосуватися лише початкових рівнів вивчення мови); орієнтація на сучасну реальність вимагає від укладача фразеологічного мінімуму звернення до неологічних словників, а за умови їх відсутності до наукових публікацій, присвячених фразеологічній неології певної мови. Залишається малозрозумілою методика застосування критерію лінгвокраїнознавчої цінності, а також визначення його значущості на різних етапах вивчення мови в іномовній аудиторії. Російська дослідниця Н. Андрюшина навіть ставить під сумнів можливість і доречність використання цього критерію при відборі фразеології з дидактичною настановою, попри те, що більшість методистів називають його одним з перших в переліку важливих для відбору навчальної фразеології.⁴

³ Г. Кузь, *До проблеми формування фразеологічного мінімуму* [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, Львів 2013, с. 129.

⁴ Н. Андрюшина, *Лексические минимумы по русскому языку как иностранному: проблема отбора лексических и фразеологических единиц* [в:] „Проблемы истории, филологии, культуры”, № 3 (33), Москва-Магнитогорск-Новосибирск 2011, с. 650.

Мета нашого дослідження – з'ясувати форми і способи застосування параметра лінгвокраїнознавчої цінності для відбору фразеології до базового фразеологічного мінімуму. Актуальність такого дослідження впливає також і з необхідності узагальнити й осмислити розрізнену інформацію із цієї теми з урахуванням найновіших досягнень у галузі лінгвістики, лінгводидактики, культурології. Оскільки лінгвокультурологія як напрям культурології та сучасної лінгвістики переживає стадію становлення, предмет її дослідження, базові поняття, теоретичні принципи й наукові методи – все це формує коло питань, які вимагають всебічного осмислення.

У методичній літературі знаходимо два підходи до засвоєння культури в процесі вивчення іноземної мови – загальновідомий і філологічний. Перший ґрунтується на країнознавстві як комплексній навчальній дисципліні, яка охоплює певну сукупність відомостей про іноземну культуру. Філологічний підхід ставить два завдання: 1) виокремлення культурологічної інформації із мовних одиниць; 2) сприйняття та засвоєння студентами мовних одиниць у всьому багатстві національно-кодифікованих асоціацій. Йдеться про створення у них образу, який дасть змогу виявити навички комунікативної компетенції у ситуації „з'їткнення” їх з цією одиницею. У такому випадку в роботі над національно-культурним компонентом на перший план виступає не культура, а мова і лінгвокраїнознавча компетенція; головною метою є забезпечити комунікативні компетенції в актах міжкультурної комунікації – через сприйняття мовлення співбесідника, оригінальних текстів, через вміння правильно будувати комунікативну стратегію у професійному спілкуванні тощо.

Виокремлення етнокультурного значущого елемента у складі фразеологізмів відбувалося поступово у процесі накопичення фактичного та теоретичного матеріалу. Загальноприйнятим стало окреслення лінгвокраїнознавчого пласту у фразеології на підставі широкого витлумачення етнолінгвістичної природи фразеології, сформульованого у передмові до словника *Русские фразеологизмы. Лингвострановедческий словарь* В. Феліциною і В. Мокиєнком. Автори зазначають, що фразеологізми становлять країнознавчу цінність (бо відображають національну культуру) у трьох аспектах, по-перше, нерозчленовано, усіма елементами, тобто ідіоматичними значеннями, по-друге, розчленовано, тобто лексичним складом, по-третє – своїми прототипами, оскільки генетично вільні словосполучення описували звичаї, традиції, особливості побуту й культури.⁵ Відповідно до цих тез до лінгвокраїнознавчого опису найчастіше залучали фразеологізми:

- які відображують народні звичаї, обряди, вірування, зокрема й релігійні уявлення;
- пов'язані з фольклором та художньою літературою;

⁵ В. Фелицина, В. Мокиенко, *Русские фразеологизмы. Лингвострановедческий словарь*, под ред. Е. Верещагина, В. Костомарова, Москва 1990, с. 7.

- фразеологічні одиниці з етикетною функцією;
- специфічні для певної мови фразеологізми з компонентами зоонімами, фітонімами, соматизмами та ін. (контрастивний аспект);
- із компонентами-назвами культурно значущих об'єктів: онімів, традиційних побутових предметів;
- фразеологізми із компонентами-символами та назвами загальнолюдських понять (життя – смерть, праця – лінощі, розум – дурість та ін.);
- фразеологізми на позначення та для вираження емоцій.

Існують й інші концепції трактування етнокультурного змісту у фразеології.

Так, наприклад, В. Гак у статті *Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте* обґрунтовує погляд про те, що національна специфіка виражається в непозначеності однієї ситуації відповідним словесним рефлексом в одній мові, і її позначеністю в іншій; те чи те слово або формула використовуються однією мовою і не входять до фразеологізованих структур в іншій.⁶ Такої ж думки дотримується і Л. Байрамова. Вона, зокрема, вважає, що побудова фразеосемантичних полів дасть можливість уявити теоретичну модель картини світу в межах теорії віддзеркалення.⁷ Розвиває напрям контрастивного вивчення національно-культурної специфіки фразеології Д. Добровольський, який вважає доцільним у вказаному контексті застосування методу встановлення лакун. Фразеолог наголошує на необхідності враховувати в дослідженнях національно-культурної специфіки фразеології наступне: А) не кожна відмінність у способах мовного відображення дійсності є когнітивно релевантною; Б) не кожна когнітивно релевантна відмінність є змістовою в аспекті національної культури; В) культурна релевантність одиниць мови може бути обумовлена як похідністю від інших семіотичних кодів (насамперед фольклору, міфів, вірувань), так і наявністю в цих одиницях наслідків, які мають культурний зміст.⁸

Вважаємо, що переводити вивчення етнокультурного змісту фразеології виключно в зіставну площину не зовсім доцільно, адже цей пласт інформації, як уже було відзначено раніше, не лише відображає культуру і транслює її з одного мовного середовища в інше, але й здійснює міжпоколінний лінгвокультурний зв'язок, отже, він сприймається не тільки при зіставленні із „чужими” етнокультурними масивами інформації. З іншого боку, для здійснення зіставного дослідження треба сформувати базовий перелік фразеологічних одиниць на підставі певних принципів та методів відбору. Так, наприклад, М. Котова, яка займалася порівняльним дослідженням паремійних мінімумів

⁶ В. Гак, *Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте* [в:] „Филологические науки”, № 4, 1995, с. 47–55.

⁷ Л. Байрамова, *Исследование и преподавание фразеологии в аспекте универсалий и уникалий* [в:] *Лексикология и фразеология: Новый взгляд. Тезисы 2-й межвузовской конференции*, Москва 1990, с. 7–8.

⁸ Д. Добровольский, *Национально-культурная специфика во фразеологии* [в:] „Вопросы языкознания”, № 6, 1997, с. 37–48.

слов'янських мов⁹, за відправну точку брала перелік 500 паремій, відібраних Г. Перм'яковим.¹⁰

О. Коурова у доповіді на Міжнародному симпозиумі *Лексикографія і фразеолографія в контексті славістики* (2011), окрім названих вище, звертає увагу на такий критерій як стійкість, що реалізується або в регулярній відтворюваності, або в колективній пам'яті, або в інтертекстуальному потенціалі.¹¹ Із частотністю використання фразем введення їх до навчальних лінгвокраїнознавчих фразеологічних праць пов'язує і В. Мокієнко.¹²

Заслуговує на увагу практика укладання фразеологічних словників із лінгвокультурологічним коментарем у російській фразеології. Без перебільшення початок ХХІ ст. ознаменувався для російської фразеології вагомими здобутками у цьому напрямі. Маємо на увазі *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий* за редакцією В. Телії (2006); *Фразеологический словарь: Культурно-познавательное пространство русской идиоматики* М. Алефіренка та Л. Золотих (2008) та ін. Названі праці дають можливість простежити динаміку наукового трактування лінгвокраїнознавчої інформації та способів її опису в російській фразеології та фразеології.

У словник, укладений колективом авторів під керівництвом В. Телії, фразеологічний матеріал (1500 одиниць) добирали за трьома критеріями: з огляду на приналежність до відповідних тематичних та ідеографічних полів (таких визначено 16); відповідно до архетипності культурних пластів та багатогранності кодів культури, зафіксованих фразеологізмами.¹³ Головним з цих принципів є відображеність у фразеологізмах речей та історичних реалій, наявність образності, що відтворює світогляд народу-носія мови, закріплений у внутрішній формі або в значенні. У післямові В. Телія пропонує розв'язання низки важливих теоретичних проблем: що таке культурний код як об'єкт лінгвокультурології, що є об'єктом, предметом цієї науки, якою є її методологія.

Фразеологический словарь: Культурно-познавательное пространство русской идиоматики М. Алефіренка та Л. Золотих¹⁴ привертає увагу спробою змодельовати й описати культурно пізнавальний простір російської ідиоматики.

⁹ М. Котова, *Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями*, под ред. П. Дмитриева, Санкт-Петербург 2000; *Idem, Славянская паремология*: автореф. дис... д-ра филол. наук, Санкт-Петербург 2004.

¹⁰ Г. Пермяков, *Основы структурной паремологии*, Москва 1988.

¹¹ О. Коурова, *Концепция лингвокультурной ценности* [в:] „Проблемы истории, филологии, культуры”, № 3 (33), 2011, с. 121.

¹² В. Мокієнко, *Современная русская и славянская сопоставительная фразеология (синхрония и диахрония)* [в:] „Przegląd Rusycystyczny”, Katowice 2008, s. 15.

¹³ *Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий*, под ред. В. Телія, Москва 2006, с. 777.

¹⁴ Н. Алефіренко, Л. Золотых, *Фразеологический словарь: Культурно-познавательное пространство русской идиоматики*, Москва 2008.

Аналізуючи ідіоматику з погляду її дидактичної цінності для трансляції лінгвокультурологічної інформації іноземцям, варто враховувати кілька чинників. З одного боку, ідіоми як одиниці із затемненою, а іноді й цілком немотивованою з погляду сучасного мовця внутрішньою формою можуть бути введеними в дидактичний процес обмежено (лише на просунутих етапах вивчення мови, із застосуванням добре продуманих методик семантизації). З іншого боку, частину національного ідіоматикону кожної мови становлять інтернаціональні за змістом, а часто і за формою одиниці (античного та біблійного походження, запозичені інтернаціональні ідіоми), які добре сприймаються іномовною аудиторією. Словник М. Алефіренка та Л. Золотих орієнтований як на носіїв мови (учнів, студентів), так і на іномовний контингент – тих, хто вивчає російську мову, а тому містить різнорідну з погляду викладання мови іноземцям фразеологію. Тут представлений лінгвокультурний опис 365 російських культурно маркованих фразеологізмів: античного та біблійного походження; у складі яких є вказівка на власне російські реалії; із запозиченими компонентами; такі, що відображають побутову етнокультурну специфіку; такі, що фіксують народні звичаї та повір'я; ідіоми літературного та фольклорного походження.

Підсумовуючи огляд підходів до застосування критерію лінгвокраїнознавчої цінності фразеологізмів, можна стверджувати, що він тісно пов'язаний з ідеографічним описом світу (а отже, і культури) фразеологією. Практично всі дослідження у цьому напрямі мають на меті проаналізувати певний фрагмент культури, зафіксований у фразеології (обряди, звичаї, побут, вірування та ін.). Поняття коду культури (застосовуване, наприклад, для відбору фразеології до *Большого фразеологического словаря русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий* за редакцією В. Телії) як „сукупності ментефактів, пов'язаних з наділеними культурними смислами феноменами, що належать до одного типу і/або однієї сфери буття”¹⁵, як бачимо, теж спирається на ідею фрагментування культурного простору. Отже, критерій лінгвокраїнознавчої цінності при відборі фразеології до навчального фразеологічного мінімуму може реалізований через інші критерії: пов'язаність із лексичними мінімумами забезпечить ідеографічну представленість різних фрагментів культурного простору, частотність вживання фразеологізмів (комунікативна цінність) дасть можливість вибрати найбільш релевантні одиниці, додаткові дидактичні вимоги (доступність, можливість пояснити значення простими конструкціями, сучасність) оптимізують вибір найбільш „зручних” і актуальних для навчального процесу фразеологізмів. Окремо варто враховувати баланс лінгвокраїнознавчої цінності-доступності на різних етапах вивчення УМІ: ці критерії можуть вступати в протиріччя, адже, наприклад, ідіоми, які, безумовно, мають лінгвокраїнознавчу цінність, часто є складними для сприйняття та семантизації. Усі ці

¹⁵ В. Красных, *Потяни за ниточку – клубок и разматается (к вопросу о предметном коде культуры)* [в:] *Язык, сознание, коммуникация*, Москва 2013, с. 61.

критерії в комплексі допоможуть сформуванню базовий фразеологічний мінімум, який у процесі зіставних досліджень може бути відкоригований з орієнтацією на рідну мову тих, хто вивчає УМІ, в аспекті їх універсальності/унікальності.

ЛІТЕРАТУРА

- Алефиренко Н., Золотых Л., *Фразеологический словарь: Культурно-познавательное пространство русской идиоматики*, Москва 2008.
- Андрюшина Н., *Лексические минимумы по русскому языку как иностранному: проблема отбора лексических и фразеологических единиц* [в:] „Проблемы истории, филологии, культуры”, № 3 (33), Москва-Магнитогорск-Новосибирск 2011, с. 649–652.
- Байрамова Л., *Исследование и преподавание фразеологии в аспекте универсалий и уникалий* [в:] *Лексикология и фразеология: Новый взгляд. Тезисы 2-й межвузовской конференции*, Москва 1990, с. 7–8.
- Большой фразеологический словарь русского языка. Значение. Употребление. Культурологический комментарий*, под ред. В. Телия, Москва 2006.
- Гак В., *Фразеорефлексы в этнокультурном аспекте* [в:] „Филологические науки”, № 4, 1995, с. 47–55.
- Добровольский Д., *Национально-культурная специфика во фразеологии* [в:] „Вопросы языкознания”, № 6, 1997, с. 37–48.
- Котова М., *Славянская паремиология: автореф. дис... д-ра филол.наук*, Санкт-Петербург 2004.
- Котова М., *Русско-славянский словарь пословиц с английскими соответствиями*, под ред. П. Дмитриева, Санкт-Петербург 2000.
- Коурова О., *Концепция лингвокультурной ценности* [в:] „Проблемы истории, филологии, культуры”, № 3 (33), с. 119–123.
- Красных В., *Потяни за ниточку – клубок и разматается (к вопросу о предметном коде культуры)* [в:] *Язык, сознание, коммуникация*, Москва 2013, с.58–67.
- Кузь Г., *До проблеми формування фразеологічного мінімуму* [в:] „Теорія і практика викладання української мови як іноземної”, Львів 2013, с.122–129.
- Мокиенко В., *Современная русская и славянская сопоставительная фразеология (синхрония и диахрония)*, [в:] „Przegląd Rusycystyczny”, Katowice 2008, s. 9–26.
- Пермяков Г., *Основы структурной паремиологии*, Москва 1988.
- Фелицина В., Мокиенко В., *Русские фразеологизмы. Лингвострановедческий словарь*, под ред. Е. Верещагина, В. Костомарова, Москва 1990.
- Шаховский В., *Размышления по поводу концепции В. Н. Телия о культурном коде русского языка* [в:] „Мир лингвистики и коммуникации”, № 4 (21), 2010, http://tverlingua.ru/archive/21/6_21.pdf, [20.05.2015].
- Nowakowska A., *Rola frazeologii w nauczaniu cudzoziemców języka polskiego*, [w:] *Wrocławska dyskusja o języku polskim jako obcym: materiały z międzynarodowej konferencji Stowarzyszenia „Bristol”*, red. A. Dąbrowska, Wrocław 2004, s. 295–298.

VALUE OF PHRASEOLOGY IN LANGUAGE-THROUGH-CULTURE STUDIES AS A CRITERION FOR DISTINGUISHING PHRASEOLOGICAL MINIMUM

The article deals with the criterion of the value of phraseology in language-through-culture studies when selecting units for an educational phraseological minimum. The author draws a conclusion that this criterion is realized in practice by means of a combination of other requirements, such as a connection with the lexical minimum, frequency of use. Comparative studies allowing us to structure educational phraseological minima by the parameters of their uniqueness/universality are important when forming educational phraseological minima, oriented towards an audience with a certain native language.

Key words: phraseological minimum, cultural linguistics, ethnocultural content of phraseology, Ukrainian as a foreign language.